

РОЗВИТОК ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ У МЕЖАХ СВІТОВОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ СИСТЕМИ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОТИРІЧЧЯ

Розглянуто діяльність транснаціональних корпорацій на світових продовольчих ринках, визначено основні особливості їх впливу, проаналізовано діяльність ТНК у країнах з різним рівнем соціально-економічного розвитку та запропоновано заходи по обмеженню їх негативного впливу на вітчизняні ринки харчових продуктів.

Ключові слова: світова продовольча система, транснаціональні корпорації, зовнішньоекономічні ринки, вивезення капіталу, міжнародна торгівля, фінансово-промислові групи.

Протягом останніх десятиліть в аграрному секторі основною рушійною силою і результатом розвитку продуктивних сил всіх країн стало формування світової продовольчої системи, в межах якої з року в рік посилюється вплив транснаціональних корпорацій (ТНК). Важливим фактором їх формування з 70-х років була політика лібералізації, що дозволила сильним компаніям «вислизнути» з-під національно-державного контролю та набути значної самостійності.

Вагомий внесок у дослідження функціонування та особливостей розвитку ТНК у межах світової продовольчої системи здійснили А.Бондаренко, А.Гордєєв, В.Дем'яненко, Є.Ковальов, В.Логінов, А.Мовсесян, С.Огнівцев, Д.Рилько, Є.Румянцева, Б.Черняков та інші. Проте значна частина проблемних питань залишаються поки що поза увагою дослідників, що зумовило актуальність пропонованої статті.

Світова продовольча (або агропродовольча) система (САПС) формується в результаті інтенсифікації міжнародної кооперації і поділу праці, взаємодії та глобалізації національних товарних систем в сфері виробництва та продажу продовольства. Її матеріальну основу складають багатогалузеві продовольчі комплекси (ПК), що зазвичай включають в себе три функціональні сфери: виробництво засобів виробництва; сільське господарство, що виробляє продовольчу сировину; переробку та збут сільськогосподарської сировини та продовольства.

У світовій агропродовольчій системі умовно виділяють дві основні групи країн, що відрізняються соціально-економічним характером і рівнем економічного, в тому числі продовольчого, потенціалу. Першу групу складають розвинені країни, середньодушовий рівень ВВП яких складає майже 30 тис. дол., де проживає близько 20 % населення світу. Друга група – країни, що розвиваються, із середньодушовим розміром ВВП 3 тис. дол. і населенням більше 80 %. В цю групу входять і країни, економіка яких до недавнього часу вважалась перехідною (7 % населення світу), при середньодушовому рівні ВВП у 5 країнах Східної і Центральної Європи близько 6 тис. дол. і у країнах колишнього Радянського Союзу – близько 3 тис. дол. [6]

Посилення взаємодії національних економік цих груп країн, з одного боку, сприяє зростанню ефективності та рівня продовольчого забезпечення населення всього світу. З іншого боку, зростаюча взаємозалежність все більш численних та різнорідних країн сприяє періодичному загостренню різних проблем їх розвитку.

В цілому ж формування САПС не тільки не усуває, але в певній мірі сприяє посиленню нерівномірності розвитку національних продовольчих систем, оскільки конкуренція і поділ праці виносяться на глобальний рівень, де провідною ланкою виступають розвинені країни, оскільки для ПК цих країн зовнішньоекономічні ринки стають основним або провідним фактором економічного зростання. При цьому зовнішньоекономічна діяльність ПК

розвинених держав все ще в значній мірі замикається всередині самої цієї групи країн. Їх науково-виробничий і споживчий потенціал, а також висока захищеність інвестицій сприяє розширенню та поглибленню взаємних зв'язків. Це відбивається у поглибленні спеціалізації та кооперування у виробництві продовольства, ресурсів для його виробництва, взаємному посиленні переливання капіталів і технологій.

Прискорення економічного розвитку країн, що розвиваються, перетворює їх у більш активну, хоча значно залежну від розвинених країн, ланку світової аграрно-продовольчої системи. В той же час ця двостороння залежність прискорює всі аспекти розвитку глобальної продовольчої системи. Країни, що розвиваються, прагнучи подолати своє відставання у виробництві і споживанні продовольства, прискорюють розвиток своїх економічних, в тому числі продовольчих систем. Це призводить не тільки до зростання імпорту продовольства, але й до імпорту ресурсів, технологій і капіталів.

Країнам, що перейшли на ринкові форми господарювання (виключаючи Китай), належить досить незначне місце у світовій продовольчій системі, проте їх роль в окремих регіонах і на окремих ринках досить істотна. Ці країни стикаються в основному з тими ж проблемами у своїх взаємозв'язках зі світовою продовольчою системою, що й країни, які розвиваються. До основних з них відносяться: невисока ефективність економіки, включаючи продовольчу систему; висока залежність від імпорту продовольства, ресурсів для його виробництва, іноземного капіталу і кредитів; протекціонізм по відношенню до вітчизняних товаровиробників; недосконалість або відсутність елементів ринкового механізму; недоліки державних методів регулювання.

Основними елементами САПС є міжнародна торгівля, що охоплює всі сфери продовольчого комплексу, вивезення капіталу і технологій, пов'язаних з розвитком агробізнесу; інтернаціоналізація наукових досліджень, освіти і підготовки управлінських кадрів; організація і діяльність міжнаціональних і

наднаціональних угод і організаційних структур, що впливають на всі аспекти формування і функціонування світової продовольчої системи. При цьому кожен з указаних елементів розвивається у взаємозв'язку з іншими, що підсилює синергичний ефект процесів інтернаціоналізації, який дозволяє говорити про формування якісно нового рівня розвитку продуктивних сил.

Розвиток міжнародної торгівлі у все більшій мірі поєднується з посиленням ролі міжнаціонального переливання капіталу на основі розвитку транснаціональних корпорацій (ТНК) і прямих іноземних інвестицій, а також фінансової оренди, надання кредитних ресурсів, передавання “ноу-хау”, формування міжнародних альянсів і партнерств.

Слід зазначити, що транснаціоналізація господарської діяльності виявилась найважливішим чинником розвитку не тільки САПС, а всієї світової економіки ХХ ст. Вихід капіталу за межі національних держав, що внутрішньо притаманне його природі, відповідає основним стратегічним настановам суб'єктів ринку, до спонукаючих мотивів яких при здійсненні прямих закордонних інвестицій відносять:

1. Прагнення до технологічного лідерства, що є запорукою конкурентних переваг на ринку.
2. Оптимізація розміру корпорації та економія масштабу організації, що неможливо здійснити у вузьких межах національних ринків.
3. Доступ до іноземних природних ресурсів для надійного забезпечення власного виробництва іноземною сировиною.
4. Боротьба за нові, в тому числі і іноземні, ринки збуту, подолання іноземних бар'єрів.
5. Зниження собівартості і збільшення конкурентоспроможності своєї продукції за рахунок розосередження виробництва і раціоналізації окремих операцій відтворювального процесу.
6. Впровадження єдиної системи управління підприємствами корпорації, організація внутрішнього ринку, створення рекламно-інформаційної мережі.

7. Встановлення тривалого контролю за ринками іноземних держав не тільки через філії материнських компаній і змішані підприємства, але й за допомогою союзу з політичними елітами, через які здійснюється багатоаспектний вплив на приймаючі держави.

8. Раціоналізація оподаткування за рахунок використання специфічних рис податкових систем країн, в яких працює корпорація.

Реалізація в різних комбінаціях і пропорціях цих базових стратегічних настанов спричинила виникнення різноманітних стратегій і організаційних структур нині діючих транснаціональних корпорацій, функціонування яких активно підтримується власними державами, оскільки їх діяльність сприяє значним надходженням податкових коштів від міжнародної діяльності, забезпечуючи економічну могутність та економічну експансію.

На теперішній час у світі затвердились і функціонують глобальні ТНК четвертого покоління, відмінними рисами яких є: планетарне бачення ринків і здійснення конкуренції у світовому масштабі; розділ світових ринків з небагатьма такими ж глобальними ТНК; координування дій своїх філій на основі новітніх інформаційних технологій, гнучка організація кожного окремого виробничого вузла, адаптивність структури корпорації, одноманітна організація бухгалтерського обліку і аудиту; об'єднання своїх філій, заводів та спільних підприємств у єдину міжнародну мережу управління, яка в свою чергу інтегрована з іншими мережами ТНК; здійснення економічного і політичного впливу на держави, в яких функціонують ТНК.

Протягом останніх років в основному склалася така система світоустрою, при якій ТНК контролюють близько половини світового промислового виробництва, 63 % - зовнішньої торгівлі, більшу частину патентів і ліцензій на нову техніку, технології та “ноу-хау”. Під контролем ТНК знаходиться близько 90 % світового ринку пшениці, кофе, кукурудзи, тютюну, 80 – чаю, 75 % бананів [4].

Всього в світі функціонує більше 60 тис. ТНК, що мають у 150 країнах близько 200 тис. філій. Разом з тим, з цієї значної сукупності ТНК можуть бути повністю віднесені до розряду дійсно міжнародних компаній приблизно 1/10 їх загальної кількості. Ще 1/10 їх загальної кількості близька до того, щоб стати повноправними міжнародними ТНК [5].

Ядро світогосподарської системи складають близько 500 ТНК, що мають практично необмежену економічну владу. При цьому в розвинених країнах у кожній галузі домінуюче положення займають всього два-три супергіганти, що конкурують між собою на ринках всіх країн [2].

Прагнучи до розширення ринків збуту в глобальному масштабі, ТНК забезпечують потреби в постійних інноваціях, зміні технологій і науково-технічному прогресі, що дозволяє їм бути скелетом всієї світової економіки. Проте слід підкреслити, що закони вільного ринку всередині ТНК не спрацьовують, а встановлюються внутрішні ціни, які визначаються корпораціями. Тільки четверта частина світової економіки функціонує в умовах вільного ринку, а три чверті - в умовах своєрідної “планової” систем [1]. Отже, останнім часом намітився перехід до конвергентної економічної системи, що поєднує в собі планові і ринкові засади.

Основною сферою прикладання іноземного капіталу залишаються розвинені країни, на які припадає і основна частка продажів провідних продовольчих ТНК. У цих державах ТНК переважають у несільськогосподарських сферах національних продовольчих комплексів (сільськогосподарському машинобудуванні, харчовій промисловості, торгівлі та мережі громадського харчування), зростає їх роль у сфері обслуговування сільського господарства.

Характерним прикладом посилення ролі транснаціональних корпорацій у розвитку продовольчих систем розвинених країн можуть слугувати США, де протягом останніх років темпи росту вивезення капіталу випереджували темпи росту продовольчого експорту країни.

Відносно новим явищем стало формування останнім часом великих національних і транснаціональних продовольчих компаній у країнах, що розвиваються, передусім Азії та Латинської Америки. Такі компанії інтегруються у глобальний продовольчий ринок через розвиток експортних програм та укорінювання через філії на ринках розвинених країн, а також вихід на міжнародні ринки капіталу.

Проте зазвичай розширення діяльності транснаціональних корпорацій розвинених країн призводить до поглинання національних фірм продовольчого комплексу; монополізації іноземними фірмами місцевих ринків продовольства і засобів його виробництва; використання іноземними ТНК місцевих ресурсів для посилення своїх позицій.

У країнах, що розвиваються найчастіше створюються експортоорієнтовані продовольчі сегменти, своєрідні анклавні, що вирощують тропічні культури для світового ринку (банани, кофе, какао-боби та ін.). Виграють від такої “експортної орієнтації” великі корпорації та іноземні інвестори, а не місцеві товаровиробники. Харчова промисловість цих країн на основі іноземного капіталу також нерідко орієнтована на вивезення сільськогосподарської сировини, а не її місцеве перероблення, що призводить до витіснення дрібних фермерів з виробничої сфери та збільшення доходів ТНК.

Таким чином, відношення ТНК з менш розвиненими державами складаються неоднозначно, оскільки інтереси потужних міжнародних корпорацій зазвичай входять у протиріччя з національним капіталом і через нього з державою.

Основними чинниками негативного впливу транснаціонального капіталу на менш потужні країни є:

1. ТНК створюють потужну конкуренцію місцевим компаніям і витісняють їх на внутрішньому ринку, уповільнюючи їх розвиток.

2. Вільні переміщення транснаціонального капіталу можуть підірвати стабільність національних валют і створити загрозу для національної безпеки країн, що розвиваються.

3. Транснаціональний капітал, захищаючи свої інтереси, може здійснювати потужний політичний тиск на країни в напрямку, не завжди співпадаючими з їх національними інтересами.

Таким чином, вивезення капіталу, з одного боку, сприяє формуванню світової агропродовольчої системи, зміцнюючи її національні ланки, з іншого, посилює протиріччя і проблеми її розвитку.

Вивезення капіталу обумовлює нестійкість виробництва, торгівлі та цін у світовій агропродовольчій системі. Цьому сприяє, зокрема, різноманіття форм вивезення капіталу, передусім зростання більш мобільних портфельних інвестицій та кредитних запозичень, посилення інтернаціоналізації у діяльності банків, фондових бірж, хеджевих фондів, що використовують фінансові ресурси багатьох держав.

Підвищення мобільності міжнародного капіталу на фоні суперечливої економічної політики урядів ряду окремих країн може призводити до катаклізмів у розвитку цілих регіонів. Зокрема, азіатська фінансова криза 1997-1998 рр. викликала скорочення попиту на світових ринках деяких продовольчих товарів, особливо зерна [3]. Це утруднило діяльність ТНК, а також загостило протиріччя між ними, посилило монополізацію в результаті злиття компаній, концентрації виробництва і збуту окремих видів продукції під контролем скорочуваної кількості все більш потужних міжнаціональних конгломератів (зокрема на ринку насіння, гербіцидів, зерна, бананів та ін.).

Аналіз розвитку вітчизняних ринків харчових продуктів свідчить про те, що присутність ТНК на деяких з них (ринок пивобезалкогольних напоїв, тютюново-махорочних виробів, молока та ін.) обумовлює жорстку конкурентну боротьбу, яку не завжди витримують вітчизняні підприємства, що призводить до їх злиття і укрупнення, а іноді і банкрутства. Ринки, де

така присутність відсутня, навпаки, розвиваються більш поступово та динамічно.

Враховуючи вищезазначене, зменшити тиск іноземних ТНК на вітчизняних ринках харчових продуктів, на нашу думку, можливо за умови посилення ролі вітчизняних фінансово-промислових груп, обсяги виробництва та експорту яких останніми роками відчутно зростають. Держава повинна увійти у стратегічний альянс з цими організаціями, дбаючи в першу чергу про забезпечення власної продовольчої безпеки. Фінансово-промислові групи, які приймають участь у здійсненні національних цілей, повинні знаходитись під опікою та контролем держави, що здійснюється через спеціально розроблені законодавчо-нормативні інститути або на основі частки державної власності в цих групах, яку при необхідності слід збільшити.

Література

- 1. Гордеев А., Черняков Б. Некоторые аспекты продовольственной проблемы мира // Вопросы экономики. – 2001. - № 6. – С.50-59.*
- 2. Ковалев Е. Мировая продовольственная проблема: новые аспекты // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. - № 9. – С.53-59.*
- 3. Ковалев Е. Глобальная продовольственная проблема // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. - № 10. – С.26-34.*
- 4. Логинов В. Тенденции развития мировых продовольственных рынков // Экономист. – 2002. - № 2. – С.19-24.*
- 5. Мовсесян А., Огневцев С. Транснациональный капитал и национальные государства // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. - № 6. – С.55-63.*
- 6. Рылько Д., Демьяненко В. Проблемы и противоречия развития мировой агропродовольственной системы // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. - № 8. – С.47-53.*